

In memoriam

Valei Kelmakov

14. I 1942 – 28. XII 2023

2023. aasta 28. detsembril lakkas lõomast silmapaistva fennougristi Valei Kelmakovi süda. Ta oli filoloogiadoktor (1994), Udmurdi riikliku ülikooli professor (1996), Udmurdi ANSV (1991) ja Vene Föderatsiooni (1997) teeneline teadlane, Soome-Ugri Seltsi auliige (Soome, 1994), rahvusvaheliste soome-ugri kongresside korralduskomiteede liige (1990), rahvusvahelise ajakirja *Linguistica Uralica* (Tallinn, 1996) ja üle-Venemaalise ajakirja *Finno-ugrovedenie* (Финно-угроведение) (Joškar-Ola, 1995) toimetuskolleegiumide liige, Ungari Kuldse Teeneteristi kavaler, Kuzebai Gerdi nimelise riikliku preemia laureaat (2022), Udmurdi riikliku ülikooli kandidaadi- ja doktoritööde kaitsmisnõukogu liige, Udmurdi Vabariigi ja Vene Föderatsiooni Kirjanike Liidu liige.

Veel mõni aeg tagasi valmistasime aukartusega esinemisi ja artikleid meie suure õpetaja juubeliks: valisime sobivaid epiteete, erksaid ja tabavaid väljendeid, mis iseloomustavad tema mõtteviisi ja elupõhimõtteid... Ja kõik sellepärast, et olla suure teadlase õpilane tähendab suurt vastutust. Siis ei tulnud meile pähegi, et ükskord tuleb päev, mil artikkel temast kannab pealkirja "*In memoriam*". Valei Kelmakovi lahkumisega kaotas soome-ugri teadus ühe säravaima teadlase.

Valei Kelmakov läbis raske ja okkalise tee tavalisest külapoisist kõrgeima taseme teadlaseni. Ta sündis 1942. aasta 14. jaanuaril Tatari ANSV Kukmori rajooni Ülem-Jumja (Tölo) külas talupoegade peres. Pärast Oštorma-Jumja keskkooli lõpetamist 1959. aastal astus ta Udmurdi Pedagoogilise Instituudi ajaloo- ja filoloogiateaduskonna udmurdi osakonda. Pärast kraadiõpinguid NSVL Teaduste Akadeemia Keeleteaduse Instituudis asus noor teadlane 1968. aastal tööle Udmurdi ANSV Ministrite Nõukogu alluvuses asuvasse Udmurdi Uurimisinstituuti. 1971. aastal siirdus ta Udmurdi Pedagoogilisse Instituuti, mis 1972. aastal muudeti Udmurdi Ülikooliks, kus ta oma loomupärase energia ja sihikindlusega töötas viljakalt kuni oma viimaste päevadeni.

Valei Kelmakov on enam kui 500 teadusliku töö autor. Ta sai teerajajaks paljudes permi keeleteaduse valdkondades, oli paljude teadusfoorumite ja konverentside algatajaks. Ent erilise elevustundega käsitles teadlane kolme udmurdi keeleteaduse valdkonda:

- a) Kõigepealt dialektoloogia, millest algaski teadlase uurijatöö: 1970. aastal kaitses ta kandidaadiväitekirja “Udmurdi keele Kukmori murre”. Teadlane esitas udmurdi murrete klassifikatsiooni, töötas välja udmurdi keele murdejaotuse kriteeriumid, kirjeldas paljude udmurdi murrakute foneetilisi ja morfoloogilisi iseärasusi. Põhjaliku töö tulemusena ilmusid õpperaamatud “Краткий курс удмуртской диалектологии” (“Udmurdi dialektoloogia lühikursus”, 1998, kordustruk 2006), “Udmurtin murteet” (“Udmurdi murded”, 1994), “Удмурт диалектология: дышетон-амалтодослыко юрттос” (“Udmurdi dialektoloogia: metoodikaõpik”, seitse täiendatud ja parandatud väljaannet), folkloori- ja murdematerjalide väljaandesari: “Образцы удмуртской речи: Северное наречие и срединные говоры” (“Udmurdi keelenäiteid: Põhjamurre ja keskmurrakud”, 1981), “Образцы удмуртской речи 2: Срединные говоры” (“Udmurdi keelenäiteid 2: Keskmurrakud”, 1990), “Образцы удмуртской речи 3: Южные говоры I” (“Udmurdi keelenäiteid 3: Lõunamurrakud I”, 2015) ning rida artikleid, milles kirjeldatakse udmurdi keele üksikute murrete foneetilisi ja morfoloogilisi iseärasusi;
- b) Teine suund udmurdi keeleteaduses, mis sai Valei Kelmakovi teadustegevuses juhtivaks, on ajalooline foneetika. 1993. aastal kaitses ta doktoritöö teemal “Udmurdi murrete foneetika kujunemine ja areng”. Udmurdi vokalismi ja konsonantismi arengu aspekte kajastab rida artikleid: “Рефлексы древнеудмуртских гласных верхнего подъема в современных диалектах” (“Vanaudmurdi keele kõrgete vokaalide refleksioonid tänapäeva murretes”, 1974), “Судьба праудмуртского огубленного ö в современных диалектах” (“Algudmurdi labialiseeritud ö saatus tänapäeva murretes”, 1975), “Финно-угорская праязыковая особенность вокализма непервого слога и ее следы в пермских языках” (“Järgsilpide vokalismi eripära soome-ugri algkeeles ja selle jäljed permi keeltes”, 1975), “К вопросу о «двух о» в праудмуртском языке” (“Algudmurdi keele «kahe o» küsimusest”, 1978), “Праудмуртская система гласных” (“Algudmurdi vokaalisüsteem”, 1981), “К вопросу о праудмуртской системе согласных” (“Algudmurdi konsonantide süsteemi küsimusest”, 1985), “Вопросы исторической фонетики удмуртского языка в свете современных диалектных

данных” (“Udmurdi keele ajaloolise foneetika küsimusi tänaste murdeandmete valguses”, 1988) jt. Aastatepikkuse uurimistöö tulemus on monograafia “Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка” (“Udmurdi keele murrete ja ajalooline foneetika” kahes osas (2003 ja 2004);

c) Juhindudes põhimõttest, et “pole tulevikku ilma minevikuta”, pööras Valei Kelmakov erilist tähelepanu udmurdi keeleteaduse tekke, arengu ja hetkeseisu uurimisele. Olulisemad tööd selles suunas on järgmised: “Удмурт кылосбурлэн кылдэмез (XVIII даур)” (“Udmurdi filoloogia algupära (18. sajand)”, 1999), “Очерки истории удмуртского языкознания” (“Esseed udmurdi keeleteaduse ajaloost”, 2001), “Удмуртское языкознание: Зарождение. Этапы истории. Современное состояние” (“Udmurdi keeleteadus: Tekkimine. Ajaloo etapid. Tänapäevane seis”, 2001), “К истории удмуртского и пермского языкознания: хрестоматия по курсу «История изучения удмуртского языка». Ч. 1. Удмуртские говоры” (“Udmurdi ja permi keeleteaduse ajaloost: krestomaatia kursuse «Udmurdi keeleteaduse uurimislugu» jaoks. I osa. Udmurdi murrakud”, 2002), “Вехи истории удмуртского языковедения” (“Udmurdi keeleteaduse ajaloo tähised”, 2011) jt.

Need kolm põhisuunda – dialektoloogia, ajalooline foneetika ja udmurdi keeleteaduse arengulugu – said tugevaks aluseks, mis võimaldas Valei Kelmakovil mõista udmurdi keele sügavaid saladusi. Teadlase 80. sünnipäevaks ilmunud bibliograafias (2022) on 527 kirjet. Nende hulgas on monograafiaid, õpikuid, kogumikke, artikleid, retsensioone, meetodikatõid morfoloogiast, süntaksist, sõnamoodustusest, leksikoloogiast, leksikograafiast, etümolooogiast, onomastikast. Viimastel aastatel äratas teadlases erilist huvi püsivate leksikaalsete ja semantiliste struktuuride transformatsiooniprotsesside uurimine 18. ja 19. sajandi kirjamälestistest tänapäeva tekstideni (“Кырзам-верамед кылэз = Песни и сказы твои останутся” (“Sinu laulud ja jutud jäävad”, 2020), “Мон зарни крезьме басьтй = Я гусли беру золотые” (Ma võtan kätte kuldse gusli”, 2021) jt).

Valei Kelmakovi teadustööd kujutavad endast väärtuslikku panust mitte ainult udmurdi, vaid ka soome-ugri keeleteaduse arengusse üldiselt. Ta asutas teaduskoolkonna “Udmurdi keel permi ja soome-ugri keelte süsteemis: võrdlevajaloolised ja tüpoloogilis-kontaktoloogilised uurimused”, mis tegeleb udmurdi ja permikomi dialektoloogia, grammatika ja onomastika uurimisega. Valei Kelmakovi õpilased jätkavad tema tähtsat tööd kogu soome-ugri maailmas, töötades haridusasutustes ja teaduskeskustes mitte ainult Iževskis, vaid ka Glazovis, Permisis, Eestis, Soomes, Ungaris...

Helge mälestus Valei Kelmakovist jääb alati tema õpilaste ja järelkäijate südameisse.

Natalja Kondratjeva, Olga Strelkova
Udmurdi Riiklik Ülikool (Iževsk)

In memoriam

In memoriam

Valei Kelmakov

14.01.1942 – 28.12.2023

Obituary from Natalia Kondratieva and Olga Strelkova.